

СОЦІОЛЕКТИЗМИ В МОВІ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ЖАРГОНУ)

SOCIOLECTS IN THE LANGUAGE OF MASS COMMUNICATION (ON THE MATERIAL OF CRIMINAL JARGON)

Левченко Т.М.,

orcid.org/0000-0002-4275-7701

доктор філологічних наук,

*доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Юрійчук Н.Д.,

orcid.org/0000-0001-8308-3283

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

На початку XXI століття субстандартна лексика набуває активного поширення не тільки в усному мовленні, а й у писемних стилях сучасної української мови. Тексти засобів масової комунікації, а також дані тлумачних словників субстандартної лексики підтверджують частотність уживання жаргонних одиниць у сучасних українських медіа. Проаналізовано мову сучасних засобів масової комунікації, яка характеризується значним збільшенням експресивності. Зазначено, що лексичний склад мови – багата різнопланова система, яка, будучи відкритою для екстралінгвістичних впливів і змін, є явищем соціальним, залежним від різних суспільних обставин. Окрім того, мова постійно потребує оновлення своїх ресурсів, що забезпечено взаємозумовленістю лексики та темпоральних параметрів. На сучасному етапі все частіше фіксуємо лексику, що має негативну оцінку, відображену в семантиці слова. Обґрунтовано теоретичні засади дослідження соціолектизмів, пов'язаних з експресивністю, емоційністю, оцінністю; з'ясовано роль конотативного, денотативного й образного макрокомпонентів у формуванні експресивних планів субстандартної лексики. Розглянуто одну з важливих лінгвістичних проблем – функціонування соціолектизмів (на матеріалі кримінального жаргону) у мові засобів масової комунікації – та здійснено спробу проаналізувати кримінальні жаргонізми, для яких характерна негативна емоційна насага. З'ясовано, що стилістичне навантаження кримінальних жаргонізмів тісно пов'язане з оцінками, яких лінгвісти виокремлюють дві – негативну й позитивну, проте засобів для вираження першої налічується значно більше, ніж для вираження другої.

Відповідно до результатів дослідження, зроблено висновок, що значну кількість кримінальних жаргонізмів найчастіше використовують у публікаціях суспільно-політичної тематики. Зазначено, що основною причиною використання соціолектизмів у мові українських засобів масової комунікації залишається підпорядкування певній авторській настанові та стилістичному навантаженню. Значна кількість виходить за межі жаргону й переходить у фонд загальноживаної лексики, широко функціонуючи в усному житку та засобах масової комунікації.

Ключові слова: соціолектизми, кримінальний жаргон, субстандартна лексика, мова засобів масової комунікації.

At the beginning of the XXIst century, substandard vocabulary becomes active not only in the oral speech, but also in some written styles of modern Ukrainian language. The texts of mass communication, as well as data of interpreting sub-standard vocabulary dictionaries confirm the frequency of jargon units use in modern Ukrainian media. The language of modern mass communication has been analyzed, which is characterized by a significant increase in expression. It is noted that the lexical composition of the language is a rich diverse system, which, as open for extralinguistic influences and changes, is a phenomenon of social, that is depending on different social circumstances. In addition, the language is constantly in need to update its resources provided by the interruption of vocabulary and temporal parameters. At the present stage, it is increasingly capturing vocabulary, which has a negative assessment, reflected in the semantics of the word.

The theoretical principles of the study of social speculators associated with expression, emotion, evaluation are substantiated; the role of connotative, denotative and figurative macrocomponents in the formation of expressive plans of substandard vocabulary have been revealed. One of the important linguistic problems is considered and is seen in the functioning of socio-purpose (on the material of criminal jargon) in the language of mass communication and an attempt was attempted to analyze criminal jargons, which are characterized by a negative emotional inspiration. It has been found that the stylistic load of criminal jargons is closely linked to the estimates where linguists distinguish two meanings: negative and positive, but there are more means to express the first, than for the expression of the second.

According to the results of the study, it is concluded that a significant number of criminal jargonisms are most often used in publications of socio-political topics. It is noted that the main reason for the use of sociolectism in the language of Ukrainian mass communication is the subordination to a certain author's instruction and stylistic load. Many go beyond the limits of jargon and move into the foundation of common vocabulary, widely functioning in oral use and mass communication.

Key words: sociolects, criminal jargon, sub-standard lexics, language of mass communication.

Постановка проблеми. Останні десятиліття характеризуються трансформацією уявлень про мовні норми, змінами в системі мовних стилів, новими умовами існування засобів масової комунікації, що є наслідком нормативних змін сучасної української мови та культури мовлення. Опозиція до нормативності в різних аспектах її вияву є однією з характерних ознак мови сучасних засобів масової комунікації. У мові сучасних медіа часто вживаними є соціолектизми кримінальної тематики, що містять насамперед значний потенціал виражальних засобів. Крім того, функціонування такої лексики має експресивний ефект, роблячи текст конструктивним. У сучасних засобах масової комунікації досить часто застосовують кримінальні жаргонізми, що зазвичай пояснюють несхвальним та осудливим ставленням до соціальних проблем, політикуму взагалі й недовірою до окремих політичних діячів зокрема тощо.

Звісно, уживання кримінальних жаргонізмів порушує норми сучасної української мови, адже мовний стандарт – це обов'язкова умова існування мовної культури. Водночас розвиток мови неможливо уявити з абсолютним дотриманням стандарту. Тому функціонування в публіцистичному дискурсі субстандартної лексики є питанням важливим та актуальним, адже саме вона сприяє посиленню виразності текстів, надаючи їм більш привабливого вигляду для читачів чи глядачів. Маючи негативне значення, ці лексеми акцентують увагу адресата мовлення на певних негативних процесах, що відбуваються в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначені факти наочно актуалізують гостроту проблеми, яка залишається невирішеною протягом багатьох років, а отже, дає підстави для комплексного вивчення субстандартної лексики на матеріалі кримінального жаргону в сучасних публіцистичних текстах. Аспекти зазначеної проблеми порушено в наукових розвідках багатьох учених. Зокрема, дослідження субстандартних елементів українського мовлення започатковані працями О.Т. Горбача, Й.О. Дзендзелівського. На сучасному етапі теоретичне обґрунтування функціонування субстандартних підсистем здійснено Л.О. Ставицькою, стан розвитку окремих соціолектів розглянуто в працях К.Л. Бондаренко, Л.А. Карпець, С.А. Мартос, Т.М. Миколенко, Ю.Л. Мосенкіса та О.С. Фурси, Н.О. Шовгун, І.І. Щур та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема кримінальних жаргонізмів

як складника субстандарту, зокрема її функціональний, структурно-стилістичний аспекти на сучасному етапі недостатньо вивчені, що зумовлює актуальність дослідження. Вирішенню зазначеної проблематики сприятиме глибше дослідження соціолектизмів у сучасних засобах масової комунікації.

Постановка завдання. Таким чином, нашим завданням є виявлення й аналіз соціолектизмів (на матеріалі кримінального жаргону), що репрезентують субстандартну лексику в засобах масової комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія вивчення соціальних діалектів в Україні налічує не одне десятиліття: увагу дослідників привертала таємні мови лірників і кобзарів, арго злочинців, сленг військових, молоді тощо. Дослідники жаргонної лексики під кримінальним жаргоном розуміють слова й вирази (соціодіалектизми), що використовують асоціальні елементи, чію діяльність кваліфікують як протиправну.

Кримінальний жаргон відображає систему цінностей, традицій і форм поведінки, властивих тим представникам соціуму, які різною мірою віддалені від звичайного середовища й витіснені у сферу певних нав'язуваних порядків. У такому соціумі існує своє бачення і ставлення до навколишньої дійсності, свого місця в ньому, своя ієрархія цінностей. Кримінальний жаргон є напівавтономною екзистенційною формою мови, яка у функціональному й поняттєвому планах співвідносна з певним субкультурним соціумом. Для кримінального жаргону характерна етико-стилістична зниженість та інвективна лексика.

Зарубіжні лінгвісти впевнено заявляють, що концептуальний світ кримінального жаргону «повністю запозичений». Типові, основні чи хоча б схожі ознаки з літературною мовою тут не важливі. Автори підкреслюють, що в жаргоні все суб'єктивне, випадкове та невмотивоване. Специфічний світогляд злочинного світу, про який так часто говорять, побудований зовсім не на магічному сприйнятті слова, не на поетичній метафорі сприйняття світу, а на чорно-білому риторичному, у якому важливий сигнал, що замінює національний концепт зовнішньою подобою. Ось причини, через які розвиток жаргонів і сленгу не мають ніякого значення для використання носіями рідної мови.

Л.О. Ставицька зазначає: «Жаргон – це соціально маркована лексика. У професії журналіста, водія чи науковця є нормативний ряд, який використовується для офіційного спілкування, а є знижений, фамільярний з модусом жаргону

як засобу сміхового олюдження світу. Жаргон є розмовною лексикою, що побутує в певному корпоративному середовищі. Спілкуючись одне з одним, ми створюємо особливий субкод, який об'єднує нас, відокремлює від інших і є розпізнавальним знаком: ми – свої, ми належимо до одного середовища» [4, с. 8].

Деякі тюремні арготизми перейшли в розмовне нелітературне мовлення: *воронки* – міліцейський автомобіль чорного кольору, у якому перевозять затриманих та ув'язнених; *вертухай* – наглядач, контролер у виправно-трудоцій колонії; *зона* – виправний заклад; *командир* – звертання до водія. Перейшли в молодіжний жаргон лексеми: *прописка* – фізичне випробування новачка в армії (в аргі – випробування новачка-ув'язненого); *прикол* – жарт, смішний випадок (в аргі – знущання над новачком чи приниження, коли його легенько підколюють ножами й розважаються, коли він потерпає від болю) [2, с. 96].

Жаргонізм *зона* Л.О. Ставицька подає зі значенням «виправно-трудова установа; територія, на якій розташована ВТУ» [4, с. 158]. У сучасних засобах масової комунікації він функціонує в первинному жаргонному значенні, переважно в текстах кримінальної хроніки, напр.: *Знову ж таки неофіційно про цю зону кажуть, що в ній авторитети за колючкою смажать шашилки* («112.ua», 01.09.2018); *Хмельницькі правоохоронці видворили з країни «смотрящого за зоною» у Райківецькій виправній колонії* («Незалежний громадський портал», 05.01.2019). Фіксуємо жаргонізоване словосполучення *на зоні*, стосовно якого А.В. Березовенко справедливо зауважує, що в кримінальному жаргоні спостерігається витіснення прийменника *в*, що впливає на форми керування, які поширені в розмовному мовленні, напр.: *Познайомилися вони близько десяти років назад «на зоні», де відбували покарання за крадіжки* («Україна кримінальна», 07.10.2016)¹. Використання прийменника *в* свідчить про абсолютну замкненість та ізольованість кримінального світу [1, с. 197–201].

Аналіз жаргонної лексики свідчить, що в місцях позбавлення волі завжди існували тюремні общини. М.О. Грачов зазначає, що в XIX ст. функціонував арготизм *власне* – грошовий внесок новачка-ув'язненого за право бути в тюремній общині. Сьогодні активно вживають лексему *общак* – слово, яке з'явилося в часи становлення злочинців у законі як еліти кримінального світу й засвідчує існування злочинської каси, яка видає гроші всім нужденним, але лєвова частка нале-

жить еліті кримінального угруповання. Сучасні реалії життя засвідчують, що жаргонізм *общак* використовують у темах, пов'язаних із бізнесом і комерційною діяльністю. Одне зі значень жаргонізму *общак*, що найпоширеніше в загальному жаргоні й часто використовують у мові засобів масової комунікації, – «загальний грошовий фонд, загальна власність кримінального світу» [3, с. 84]. У розмовному мовленні суфікс *-ак-* утворює грубувато-зневажливі іменники, саме до таких належить жаргонна лексема *общак*. У сучасній публіцистиці вона виконує експресивну функцію, проте її вживають у повідомленнях не кримінальної хроніки, а найчастіше в текстах, що описують політично-кримінальну, економічну ситуації чи будь-які події в Україні, напр.: *Янукович був класичним главою мафії. Він розглядав державу як систему збору **общака** і зовсім не соромився цього* («Україна молода», 22.01.2019); *Офшорний «общак». Що пов'язує українських податківців з мільярдною аферою у Молдові?* («Главком», 31.08.2016); *Співробітник митниці на умовах повної анонімності розповів журналістам про мільйони доларів, які з усіх митниць України везли до Києва на нібито «общак» довірених осіб Порошенка* («Антикор», 16.06.2019). У контексті жаргонізму поєднується з іншими словами й набуває нехарактерного значення, пор.: *Тобто, щоб добитися підвищення тарифів для державних компаній, треба знизити тариф для теплових електростанцій. Читай – трошки обрізати апетити Ахметова в отриманні ним пайки «енергетичного общака»* («УНІАН», 17.09.2018).

Наведені приклади свідчать про те, що жаргонізм *общак* має високий ступінь негативного оцінного забарвлення, його використовують із метою висловити відповідні емоції та почуття (обурення, докір, гнів, осуд) до реального стану справ у бізнесі, економіці, владі, а не тільки в кримінальному світі.

Значна кількість жаргонізмів утворена від стилістично нейтральних слів, що зберігають своє первинне значення чи утворені лексико-семантичним способом, тобто в результаті переосмислення значення загальноживаного слова.

Розширив своє значення й жаргонізм *розколоти*. Л.О. Ставицька подає два його значення «1. *крим., міл., жрм.* Добитися потрібних свідчень; примусити когось зізнатися в чомусь (заввичай, у скоєнні злочину); 2. (на що); *жрм.* Примусити когось поділитися чимсь, віддати, купити комусь щось» [4, с. 288], напр.: *Ми «розкололи» судмедексперта, який зізнався, що не робив розтин трупа Чорновола* («Високий Замок», 20.06.2019);

¹ Приклади подано в авторській редакції.

Дружина запідозрила щось погане, тож чоловік **«розколовся»**, звідки у нього ці речі. Швидше за все, прикраси заховали попередні власники стільця («Високий Замок», 03.08.2016); Щоправда, на відміну від Раскольнікова, який не витримав тиску сумління і **«розколовся»**, зізнавшись слідчому у скоєному злочині, герой «Ірраціональної людини», професор філософії Ейб Лукас (Хоакін Фенікс) не тільки не розкається, а й готовий чинити нові злочини («День», 09.09.2015); «Читаю тепер спомини радянських зеків, щоб підготуватися і не **розколотися** на допитах про спроби допомагати реформам в Україні», – написав Ващук у своєму Твіттер («Українська правда», 28.03.2016). У наведених прикладах спостерігаємо повну або часткову заміну значення слова, його семантичне пристосування до нових змін у суспільно-політичному житті. Отже, жаргонізм **розколоти** вмонтовують у невластиві йому контексти, унаслідок чого він утрачає семи, пов'язані з кримінальним світом.

Жаргонізм **розкрутка** має декілька значень, зафіксованих у словнику жаргонної лексики: «1. крим., тюр. Повторне слідство; 2. крим., міл. Дії, спрямовані на те, щоб примусити когось дати свідчення, зізнатися у скоєнні злочину; 3. муз. Популяризація музичної групи, виконавця, диску (у пресі, на радіо, телебаченні); 4. ком. Популяризація твору мистецтва, партії, освітнього закладу та ін.» [4, с. 289]. У засобах масової комунікації спостерігаємо тенденцію до використання жаргонізму в значенні «популяризація твору мистецтва, партії, освітнього закладу», напр.: *А от розслідувати механізми **розкрутки**, а також проглянути й спробувати ідентифікувати декого з коментаторів – це вже серйозно* («Високий Замок», 03.06.2019); *Справа в тих, хто відишукавши якийсь геть маргінальний сюжет, включив активну **розкрутку** та масове поширення* («Високий Замок», 03.06.2019); *Цікаво, що за **розкрутку** політичного стартану Вакарчука узялися два олігархи, які начебто постійно ворогують і суперничать за фінансові активи, – Сергій Львовичкін та Ігор Коломойський* («Антикор», 05.07.2016). Аналізуючи контексти, передусім відзначимо розширення семантики лексеми з одночасною політизацією її поряд із нейтральною лексикою.

Активно функціонує в мові засобів масової комунікації жаргонізм **опер** – «оперуповноважений карного розшуку» [4, с. 243], утворений способом усічення в результаті тенденції до спрощення мови. Використання жаргонізму **опер** культивує створення особливого, невимушеного

тону спілкування з читачем, напр.: *Затриманого в аеропорту «Бориспіль» співзасновника ініціативи «Хто замовив Катю Гандзюк?» прикордонники відпустили з миром, хоч присутній там **опер** і був проти цього* («Високий Замок», 13.02.19); *І знаєте, хто вніс 115 тисяч гривень «заставних» за озвірілого **опера**?* Ілля Кива – кандидат у президенти, колишній радник міністра внутрішніх справ Арсена Авакова («Високий Замок», 13.02.2019); *Досвідчений **опер** розповів журналісту «ВЗ» про поліцейську «кухню» зсередини і про те, чому несподівано для колег звільнився з «органів»* («Високий Замок», 26.09.2018).

Аналізовані жаргонні лексеми в мові сучасних засобів масової комунікації стилізують живу мовленнєву стихію соціуму, вони спрямовані на зняття бар'єрів у спілкуванні, напр.: *Саакашвілі заявив, що приїхав не мститися, а «будувати нову Україну». Він також похвалив Зеленського: **«Пацан сказав, пацан зробив»*** («Україна молода», 14.06.2017); *«Він був нормальним **пацаном**, блондином, любив музику, любив співати», – додає Володимир Байкін, викладач Канівського училища культури і мистецтва, де вчився Олег Винник* («Україна молода», 15.05.19); *«Ну, **мужики**, ну, треба буде – поїдемо», – відповів він (Зеленський) на пропозицію поїхати і зняти всі підозри* («Українська правда» 14.04.2019); *Далі **мужики** відпрацьовували захоплення будівель зі зброєю* («Україна молода», 11.12.2018). Активне функціонування аналізованих лексем призводить до втрати жаргонного характеру й набуття ознак розмовності.

Лексема кримінального світу **ходка** зафіксована зі значенням «судимість, строк відбування покарання» [4, с. 356], напр.: *У нас уже був президентом кримінальний злочинець – рецидивіст із двома **ходками** на зону* («Високий Замок», 15.01.2019). Багато слів в українській мові переоцінені в процесі функціонування в розмовному мовленні. Зокрема, лексемі **ходка** раніше сприймали в негативному значенні, а нині вона отримала інші оцінки, принаймні подекуди стала нейтральною й відображає нові реалії життя, пор.: *Другу **ходку** намітили на березень за тією ж схемою* («Кедр» забезпечує коридор). *І під час переходу Рубана і затримали* («Високий Замок», 14.03.2018); *Заробітки продуктового «шопоголіка» – непогані. За одну **ходку**, каже пан Олександр, може заробити від 700 гривень* («Високий Замок», 22.10.2016).

Надзвичайно значна в семантично-стилістичному плані категорія експресивності має досить

різноманітні вияви, пов'язані зі зміною тональності слова, з якісно-оцінною характеристикою певної реалії. Зокрема, негативна оцінка вкладена у слово *шмон*, що за словами Л.О. Ставицької, має значення «обшук, перевірка» [4, с. 378]. У засобах масової комунікації цей жаргонізм використовують у таких контекстах: *Під час примусового шмону особливо завзято ці представники закону намагалися знайти фасри, петарди та інші фанатські приналежності* («Газета по-українськи», 10.12.2018); *А якщо є дані, що там є заборонені предмети, необхідно проводити так званій «шмон», тобто обшук, з установленням усіх місць, де вони можуть перебувати, – розповів він* («Газета по-українськи», 13.09.2018); *Столичні підрозділи СБУ та прокуратури влаштували «шмон» в офісі газопромислового управління «Львівгазвидобування», що на вул. Рубчака, 27* («Високий Замок», 22.08.2016); *Відсутність Андрія Садового цілком зрозуміла – Юрій Луценко приїхав, щоб зробити «шмон» по сміттю* («Високий Замок», 16.06.2016).

Подекуди фіксуємо жаргонізовану словосполучу на *гарячому*. Жаргонізм *гаряче* був «сигналом тривоги й небезпеки у злочинців» [3, с. 136], напр.: *Вчора ввечері у Дніпровському районі працівники столичного карного розшуку спільно із спецпризначенцями «на гарячому» затримали цих правопорушників, які знову здійснили напад на гральний заклад, – сказав голова Національної поліції*

України Вадим Троян («iPress.ua», 06 01.2017); *Всіх учасників злочинної групи затримано «на гарячому», в порядку ст. 208 Кримінально-процесуального кодексу України, під час передачі грошових коштів за отримані сексуальні послуги* («iPress.ua», 06 01.2017).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Українські засоби масової комунікації постійно потребують експресивності, яка має соціальний характер. Для неї характерна цілеспрямованість, вибірковість та оцінюваність. Найбільш виразну групу досліджуваних одиниць за емоційно-експресивною наснагою в текстах соціальної, політичної тематики структурують лексеми, що характеризують сучасних політиків, державних і громадських діячів. Вони виражені переважно іменниками.

У текстах сучасної публіцистики можна розглядати жаргонізми як експліцитний вияв мовної агресії. Аналізовані жаргонізми, що перейшли з мови закритих кримінальних груп у загальний жаргон, утратили основну ознаку – корпоративність, адже вони тепер не закріплені за мовленнєвою практикою певних соціальних, професійних чи вікових груп.

Отже, на сучасному етапі зросла частотність використання слів, що належали мові кримінального світу. Вони широко функціонують не тільки в розмовному мовленні, їх активно використовують у мові засобів масової комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Березовенко А. «Кримінальне аргю в Україні». *Мовознавство. Доповіді та повідомлення учасників IV Міжнародного конгресу українців*. Київ : Пульсари, 2002. С. 197–201.
2. Грачев М.А. От Ваньки Каина до мафии. Прошлое и настоящее уголовного жаргона. Санкт-Петербург : Авалон, 2005. 338 с.
3. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. Санкт-Петербург : Норинт, 2000. 720 с.
4. Ставицька Л. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. Київ : Критика, 2005. 496 с.